

Autoreferat

1. Imię i Nazwisko

Monika Kujawska

2. Posiadane dyplomy

Dyplom doktora nauk humanistycznych w zakresie etnologii nadany uchwałą Rady Wydziału Historycznego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu z dnia 9 grudnia 2013 r. na podstawie przedstawionej rozprawy doktorskiej „Ziołolecznictwo w medycynie komplementarnej Polonii argentyńskiej z prowincji Misiones. Studium z zakresu etnobotaniki medycznej” (recenzenci: prof. dr hab. Zbigniew Libera, prof. dr hab. Aleksander Posern-Zieliński).

Tytuł magistra etnologii uzyskany w 2005 r. w Uniwersytecie Wrocławskim w Katedrze Etnologii i Antropologii Kulturowej (praca napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Adama Palucha)

Tytuł magistra filologii romańskiej profil hiszpański uzyskany w 2002 r. w Uniwersytecie Wrocławskim w Zakładzie Iberystyki Instytutu Romanistyki (praca napisana pod kierunkiem dr Zygmunta Wojskiego)

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych

Od 1 października 2015 r. jestem zatrudniona w Uniwersytecie Łódzkim na Wydziale Filozoficzno-Historycznym w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej (umowa w wymiarze 1/1 etatu na czas nieokreślony).

Od lutego 2015 do kwietnia 2017 r. byłam zatrudniona w ramach umowy cywilno-prawnej w Polskim Towarzystwie Ludoznawczym jako kierownik grantu NCN SONATA (nr UMO-2014/13/D/HS3/03697)

Od kwietnia 2014 do grudnia 2017 r. byłam zatrudniona w ramach umowy cywilno-prawnej w Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu na Wydziale Historycznym jako kierownik grantu NCN PRELUDIUM (nr UMO-2013/09/N/HS3/02226)

Od października 2008 do września 2013 r. byłam doktorantką w Uniwersytecie Wrocławskim na Wydziale Historycznym i Pedagogicznym. Opiekunem doktoratu była dr hab. Danuta Penkala-Gawęcka z Instytutu Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu. Tam też otworzyłam przewód doktorski i obroniłam rozprawę doktorską.

4. Omówienie osiągnięć, o których mowa w art. 219 ust. 1 pkt. 2 Ustawy

Cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych pt. *Wiedza i praktyki lokalne związane z wykorzystaniem roślin leczniczych wśród grup migrantów, metysów i rdzennej ludności w Ameryce Południowej. Badania z zakresu etnobotaniki i antropologii medycznej.*

Cykl powiązanych tematycznie artykułów naukowych składa się z 11 prac opublikowanych po uzyskaniu stopnia doktora w latach 2014 – 2020. Wszystkie artykuły zostały opublikowane w języku angielskim w czasopiśmie o zasięgu międzynarodowym. Dziesięć z tych czasopism znajduje się w bazie Journal Citations

Reports oraz na liście A MNiSW (do 2018 r.). Jedno czasopismo znajduje się w bazie ERIH i MNiSW (*Ethnologia Polona*) (do 2018 r. było na liście C MNiSW).

Publikacje składające się na osiągnięcie naukowe:

Kujawska Monika, Zamudio Fernando, Albán-Castillo Joaquina, Sosnowska Joanna 2020. The relationship between a western Amazonian society and domesticated sedges (*Cyperus* spp.). *Economic Botany* 74(3): 292-318. Doi: 10.1007/s12231-020-09500-5. (Lista MNiSW, 70 pkt.) (merytoryczny opis wkładu)

Kujawska Monika. 2019. Different systems of knowledge found in the reproductive health of Ashaninka women from the Peruvian Amazon. *Ethnologia Polona* 40: 213-246. (Lista MNiSW, 20 pkt, dawna Lista C MNiSW, 13 pkt.)

Kujawska Monika 2018. Yerba mate (*Ilex paraguariensis*) beverage. Nutraceutical ingredient or conveyor for the intake of medicinal plants? Evidence from Paraguayan folk medicine. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine* Volume 2018, Article ID 6849317, 17 pages. Doi:10.1155/2018/6849317. (Lista A MNiSW, 30 pkt.)

Kujawska Monika, Zamudio Fernando, Montti Lía, Piriz Carrillo Veronica 2018. Effects of landscape structure on medicinal plant richness in home gardens. Evidence for the environmental scarcity compensation hypothesis. *Economic Botany* 72(2): 150-165. Doi: 10.1007/s12231-018-9417-3. (Lista A MNiSW, 30 pkt.) (Kujawska 35%, Zamudio 33%, Montti 20%, Piriz Carillo 12%)

Kujawska Monika, Hilgert Norma I., Keller Héctor, Gil Guillermo 2017. Medicinal plant diversity and inter-cultural interactions between indigenous Guaraní, *Criollos* and Polish migrants in the subtropics of Argentina. *PLoS One* 12(1), doi:10.1371/journal.pone.0169373. (Lista A MNiSW, 40 pkt.) (Kujawska 50%, Hilgert 25%, Keller 10%, Gil 15%)

Kujawska Monika, Jiménez-Escobar N. David, Nolan Justin, Arias-Mutis Daniel 2017. Cognition, culture and utility: plant classification by Paraguayan immigrant farmers in Misiones, Argentina. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 13:42. Doi: 10.1186/s13002-017-0169-4. (Lista A MNiSW, 25 pkt.) (Kujawska 42%, Jiménez-Escobar 28%, Nolan 20%, Arias-Mutis 10%)

Furlan Violeta, Kujawska Monika, Hilgert Norma I., Pochettino María L. 2016. To what extent are medicinal plants shared between country home gardens and urban ones? A case study from Misiones, Argentina. *Pharmaceutical Biology* 54(9): 1628-1640. Doi: 10.3109/13880209.2015.1110600. (Lista A MNiSW, 20 pkt.) (Furlan 40%, Kujawska 40%, Hilgert 15%, Pochettino 5%).

Kujawska Monika 2016. Forms of medical pluralism among the Polish community in Misiones, Argentina. *Anthropology & Medicine* 23(2): 205-219. Doi: 10.1080/13648470.2016.1180580 (Lista A MNiSW, 15 pkt.)

Kujawska Monika, Pardo-de-Santayana Manuel 2015. Management of medicinally useful plants by European migrants in South America. *Journal of Ethnopharmacology* 172: 347-355. Doi: 10.1016/j.jep.2015.06.037. (Lista A MNiSW, 40 pkt.) (Kujawska 75%, Pardo-de-Santayana 25%)

Kujawska Monika, Pieroni Andrea 2015. Plants used as food and medicine by Polish migrants in Misiones, Argentina. *Ecology of Food and Nutrition* 54: 255-279. Doi: 10.1080/03670244.2014.983498. (Lista A MNiSW, 15 pkt.) (Kujawska 85%, Pieroni 15%)

Kujawska Monika, Hilgert Norma I. 2014. Phytotherapy of Polish migrants in Misiones, Argentina: Legacy and acquired plant species. *Journal of Ethnopharmacology* 153: 810-830. Doi: 10.1016/j.jep.2014.03.044. Oraz Corrigendum do "Phytotherapy of Polish migrants in Misiones, Argentina: Legacy and acquired plant species" 2014. *Journal of Ethnopharmacology* 155(3): 1629-1640. (Lista A MNiSW, 40 pkt.) (Kujawska 75%, Hilgert 25%)

Artykuły są efektem badań terenowych prowadzonych w latach 2007-2018 wśród trzech społeczności zamieszkujących subtropikalną i tropikalną część Ameryki Południowej w Argentynie i Peru oraz rozważań metodologicznych i teoretycznych w ramach trzech projektów badawczych 1) *Ziołolecznictwo w medycynie komplementarnej Polonii argentyńskiej z prowincji Misiones. Studium z zakresu etnobotaniki medycznej* (funkcja: wykonawca, kierownik: dr hab. Danuta Penkala-Gawęcka, źródło finansowania MNiSW oraz NCN); 2) *Rośliny użyteczne medycznie oraz dzikie rośliny jadalne w kulturze Metysów z prowincji Misiones w Argentynie* (funkcja: kierownik, źródło finansowania NCN PRELUDIUM); 3) *Ziołolecznictwo w etnomedycynie amazońskiego ludu Ashaninka, Peru* (funkcja: wykonawca, kierownik: dr Joanna Sosnowska, źródło finansowania NCN SONATA). Do niniejszego cyklu włączyłam prace, które powstały na podstawie badań terenowych prowadzonych w Misiones w latach 2007-2011, z których korzystałam w rozprawie doktorskiej. Jednak włączone do cyklu artykuły (Kujawska i Hilgert 2014; Kujawska i Pieroni 2015; Kujawska i Pardo-de-Santayana 2015; Kujawska 2016) powstały już po uzyskaniu stopnia doktora, nie są odpowiednikami rozdziałów w rozprawie doktorskiej, lecz odrębnymi pracami naukowymi, w których postawiłam częściowo nowe pytania badawcze i hipotezy oraz użyłam nowych metod analizy danych.

W cyklu ujęłam artykuły poświęcone trzem społecznościom, z którymi współpracowałam w Ameryce Południowej. Pierwszą z tych grup są imigranci z Polski i ich potomkowie zamieszkujący północną część prowincji Misiones w Argentynie. Skoncentrowałam się na przedstawicielach ostatniej fali migracji z Polski do Misiones, którzy osiedlili się tam w latach 30. XX wieku. Grupę badanych tworzyli założyciele i potomkowie dwóch ostatnich polskich kolonii rolniczych w Misiones: kolonii Wanda i kolonii Gobernador J.J. Lanusse. Polacy przybyli w ramach migracji zorganizowanej do tych miejscowości w Misiones z terenów wiejskich we wschodniej części Polski, głównie z Lubelszczyzny, Kielecczyzny i Białostocczyzny. W Argentynie kontynuowali pracę na roli, lecz nie w stosunkach post-feudalnych charakterystycznych dla ówczesnej Polski, ale jako średnio-obszarowi rolnicy w stosunkach kapitalistycznych. Kontekst rolniczy i środowiskowy okazał się dla mnie zasadniczy w badaniu procesu migracyjnego, w ramach którego centralnym problemem były kontynuacje i zmiany, jakie dokonały się w ziołolecznictwie migrantów z Polski i ich potomków. Konkretnie interesowało mnie, czy i jakie rośliny lecznicze przywieźli ze sobą z Polski? Jakie rośliny rozpoznali na miejscu w Misiones, oraz w ramach jakich praktyk i procesów poznawczych wytworzyli nową wiedzę ziołoleczniczą? Moim podstawowym założeniem było, iż dla chłopów migrujących z Polski do Argentyny w latach 30. XX wieku ziołolecznictwo było najważniejszą formą terapii i profilaktyki (por. Paluch 1984; Spittal 1938; Udziela 1931). Zastanawiałam się, czy również w Misiones ziołolecznictwo stanowiło najważniejszą formę leczenia, dlatego rozpatrywałam to zjawisko w kontekście wszystkich praktyk leczniczych badanej społeczności. W

pierwszej dekadzie XXI wieku tylko kilka osób na świecie prowadziło badania etnobotaniczne wśród migrantów transnarodowych, m.in. Melisa Ceuterick, Ina Vandebroek, Jan Corlett i Andrea Pieroni. Ci badacze skupili się na migrantach z tzw. Globalnego Południa, którzy migrowali do metropolii w Europie i USA. Moje badania dotyczyły wręcz odwrotnego kierunku migracji – ze wsi w klimacie umiarkowanym do wsi w subtropikach Ameryki. Badania te nie dotyczyły migracji współczesnych, niemniej, kiedy przybyłam do Misiones w 2007 r. wciąż mogłam pracować z tzw. pionierami, osobami przybyłymi z Polski, a nie tylko z ich potomkami. W tamtym okresie tylko jeden zespół pod kierunkiem Christiana Vogla prowadził badania etnobotaniczne wśród potomków Austriaków (Tyrolczyków) w Peru, Brazylii i Australii (Pirker et al. 2012). W dużej mierze to właśnie oryginalność kontekstu badawczego wpłynęła na fakt, że wyniki tych badań spotkały się z zainteresowaniem międzynarodowego środowiska etnobotaników. Dwie prace zostały opublikowane w wiodącym międzynarodowym czasopiśmie z zakresu etnofarmakologii i etnobotaniki medycznej – *Journal of Ethnopharmacology*.

Z analizy badań prowadzonych wśród przedstawicieli Polonii w Misiones wynikało, że grupą z którą ta społeczność miała najczęstszy kontakt byli metysi, imigranci z Paragwaju. Paragwajczycy pracowali często jako robotnicy rolni w gospodarstwach Polaków w Misiones i udzielali im porad dotyczących wykorzystania określonych gatunków roślin leczniczych rodzimych dla Lasu Atlantyckiego. Społeczeństwo metyskie wyłoniło się stosunkowo wcześnie w Paragwaju w okresie kolonialnym w XVI i XVII w, w wyniku metysażu między Indianami Guarani i kolonizatorami hiszpańskimi. Na stosunkowo szybkie mieszanie się ludności miała wpływ geograficzna, polityczna i gospodarcza peryferyjność Paragwaju. Był to kraj, w którym nie występowały szlachetne kruszce, zatem kolonizacja nie miała charakteru wydobywczego i rabunkowego, lecz raczej była związana z permanentnym osadnictwem, uprawą ziemi i hodowlą zwierząt (Service i Service 1954). Na praktyki lecznicze metysów paragwajskich wpłynęły z jednej strony koncepcje i wiedza medyczna, w tym ziołolecznictwo Indian Guarani, zaś z drugiej strony koncepcje medyczne (w tym humoralne) przywiezione przez Jezuitów i medyków z Hiszpanii (Chase-Sardi 1990). To zespolenie się koncepcji rodzimych i hiszpańskich (europejskich) jest widoczne do dziś w ziołolecznictwie Paragwajczyków, co dokładniej opiszę omawiając poszczególne prace w cyklu. Metysi Paragwajczycy przybywali do Misiones począwszy od XIX w., najpierw w dwóch celach, zbierania dzikorosnącej *yerba mate* i selektywnej wycinki drzew. Pod koniec XIX w. Misiones zostało objęte projektem kolonizacyjnym przez rząd Argentyny – najbardziej pożądanymi osadnikami byli rolnicy z Europy zachodniej funkcjonujący już w stosunkach kapitalistycznych, na których barki złożono projekt modernizacji Misiones, którego celem było przekształcenie dzikiej selwy w las produkcyjny, ekstensywna uprawa roślin i hodowla bydła (Bartolomé 1982). Metysi z ościennych krajów nie byli brani pod uwagę w tym projekcie. Niemniej, liczba Paragwajczyków w Misiones stale rosła. Złożyło się na to wiele czynników zarówno wewnętrznych, jak i zewnętrznych, w tym wyniszczające wojny z sąsiednimi państwami: wojna Trójpřzymierza (1865-1869) i wojna o Chaco (1932-1935), następnie wojna domowa (1947), który doprowadziły do trwającej kilka dekad dyktatury Alfredo Stroessnera (1954-1989). Czynnikiem przyciągającymi osadników do Argentyny, a w szczególności do Misiones, były możliwość znalezienia zatrudnienia w rolnictwie i leśnictwie przez niewykwalifikowanych robotników rolnych. W połowie XX wieku Paragwajczycy stanowili największą grupę migrantów w Argentynie spośród wszystkich krajów ościennych. Według spisu z 2010 r. liczba Paragwajczyków w Argentynie wynosiła 550 713 osób, co stanowiło 30,5% wszystkich imigrantów w kraju i 8,6% całej populacji Paragwaju (Torres 2014). Biorąc pod uwagę powyższe czynniki demograficzne, jak również fakt, że dla migrującej z wschodniego Paragwaju ludności

rolniczej, Misiones stanowiło kontynuację krajobrazu i środowiska naturalnego Lasu Atlantyckiego, postanowiłam bliżej przyjrzeć się praktykom ziołoleczniczym tzw. „bliskich migrantów” – metysów paragwajskich w Misiones. Ponadto przyjąłam tezę, że z faktu, iż stan środowiska naturalnego Lasu Atlantyckiego górnej Parany zachowany jest lepiej w Misiones niż we wschodnim Paragwaju (Galindo-Leal i Cámara 2003), migrujący Paragwajczycy mają wręcz lepsze warunki dla kontynuacji wiedzy i praktyk związanych z wykorzystaniem roślin leczniczych. Była to teza bazująca na przesłankach ekologicznych, nie uwzględniająca możliwości odtworzenia przydomowych ogrodów, sieci lokalnych ekspertów medycznych, z której mogli korzystać Paragwajczycy w regionie pochodzenia. Badania terenowe pozwoliły mi na dokonanie korekty w rozpatrywaniu kontynuacji w opisywanej wiedzy i praktykach leczniczych. Kiedy rozpoczynałam badania wśród Paragwajczyków, niewiele było prac etnobotanicznych i etnoekologicznych zajmujących się migracją transnarodową w obrębie tych samych ekoregionów lub bardzo podobnych biomów. Inspiracją były prace Gabriele Volpato poświęcone imigrantom haitańskim na Kubie oraz Angkhana Inta dotyczące półkoczowniczego ludu Akha zamieszkującego w Chinach i Tajlandii. Obecnie tematem tym zajmuje się w kontekście małych grup etnicznych Europy (np. Bojków) zespół kierowany przez Renatę Sōukand.

Trzecią grupą w Ameryce Południowej, z którą pracowałam (i nadal współpracuję) jest rdzenna ludność, Ashaninka, zamieszkująca dolinę rzeki Tambo w rejonie Selva Central w Amazonii peruwiańskiej. Pierwszy raz zetknęłam się z tą społecznością podczas pracy nad manuskryptem poświęconym analizie mitu o udomowieniu palmy *Bactris gasipaes*, nad którym pracowałam wraz z dr Joanną Sosnowską (Sosnowska i Kujawska 2014). W 2016 r. dr Sosnowska zaprosiła mnie do współpracy w projekcie poświęconym roślinom leczniczym Indian Ashaninka oraz miejscu, jakie zajmowały rośliny w całym korpusie praktyk etnomedycznych tej społeczności. Lud Ashaninka należy do arawackiej rodziny językowej i liczy 112000 osób w Peru, według spisu z 2020 r. Jest to najliczniejsza grupa tubylcza w Amazonii peruwiańskiej. Ashaninkowie prawdopodobnie od tysiącleci zajmowali się rolnictwem odłogowym i zwykle osiedlali się wzdłuż dużych spławnych rzek, nie stroniąc od kontaktu z obcymi (Heckenberger 2002). W okresie przed-kolonialnym znani byli jako pośrednicy w handlu między ludnością Andów i niziną Amazonią. W okresie kolonialnym i następnie w procesie formowania się państwa peruwiańskiego starali się odpierać najeźdźców, osadników metyskich i misjonarzy (Varese 2006). Obecnie Indianie Ashaninka znad Tambo żyją w *comunidades nativas* – tubylczych osadach utworzonych na mocy prawa *Ley de Comunidades Nativas* no. 20656 (1974) (Caruso 2011). Ponadto, każda z *comunidades* ma prawo do korzystania z rezerwy leśnej znajdującej się wokół każdej z osad, są to tereny o powierzchni od 1000 a 16000 ha lasu. Indianie ci są zorganizowani w struktury na poziomie poszczególnych osad i całej doliny rzeki Tambo – *Central Asháninka del Río Tambo*, z prezydentem wybieranym na kadencję czteroletnią. Współcześnie ludność ta żyje wzdłuż pewnego kontinuum wyznaczonego pomiędzy samowystarczalnością i uczestnictwem w gospodarce rynkowej. W samym regionie rzeki Tambo nie prowadzono wcześniej badań nad ziołolecznictwem Indian Ashaninka, lecz istniały już studia z tego zakresu, będące wynikiem badań terenowych wśród Ashaninków mieszkających w innych regionach Selva Central w Peru (Luziatelli 2010), oraz w spokrewnionej z Ashaninkami grupie Asheninka (Lenaerts 2006). Bardzo pomocne okazały się prace traktujące o innych aspektach życia społecznego i historii Ashaninka, których autorami są Emily Caruso, Evan Killick, Hanne Veber, Enrique Rojas Zolezzi, Geraldo Weiss oraz Stefano Varese. Ponadto, dużą inspiracją były dla mnie prace etnobotaniczne i etnomedyczne, które dotyczyły innych grup arawackich, szczególnie Matsigenka i Yanesha (Glenn Shepard, Céline Valadeau, Carolina Izquierdo oraz Fernando Santos-Granero).

Wyżej opisane grupy zamieszkują podobne biomy, ale mają odmienną historię zasiedlania tych miejsc, odmienne relacje z roślinami i różne podejście do ich wykorzystania wynikające, w najszerszym rozumieniu, z różnych ram kosmologicznych i podstaw ontologicznych. Owe ramy przekładają się na codzienne relacje z roślinami i na praktyki związane z ich używaniem. Te trzy społeczności dysponują różną wiedzą o zasobach roślinnych występujących w środowisku. W węższej perspektywie ziołolecniczej, trzy badane grupy posiadają odmienne podejście do leczenia się roślinami: symptomatyczne (najbardziej reprezentowane przez imigrantów z Polski) i etiologiczne (Indianie Ashaninka), jak również odmienne sposoby administrowania leków roślinnych, zbierania i gromadzenia roślin leczniczych. W prezentowanym cyklu nie uwzględniłam perspektywy porównawczej między badanymi społecznościami, za wyjątkiem jednego artykułu (Kujawska, Hilgert, Keller, Gill 2017). Zajmuję się tym problemem w nowym projekcie badawczym, pt. *Wiedza lokalna na temat użycia roślin leczniczych i jadalnych w Ameryce Południowej – międzykulturowe badania porównawcze* (funkcja: kierownik, źródło finansowania: NCN OPUS, 2019-2022). Materiały z tego projektu są nadal kompletowane i pierwsze artykuły są opracowywane.

Badania terenowe we wszystkich wyżej wymienionych grupach przebiegały przy użyciu podobnych metod i technik badawczych, polegających na obserwacji uczestniczącej, wywiadach prowadzonych techniką wolnej elicytacji (ang. *free listing*), wywiadach otwartych i pogłębionych oraz na podstawie kwestionariusza. Ponadto, pracując z każdą z tych grup, katalogowałam rośliny lecznicze w przydomowych ogrodach, brałam udział w wyprawach do lasu (z różnym natężeniem – najwięcej tego typu wypraw odbyłam wraz z Ashaninkami), zbierałam okazy zielnikowe, które po identyfikacji botanicznej zostały włączone do kolekcji herbarium Instituto de Botánica del Nordeste w Corrientes w Argentynie oraz Museo de Historia Natural w Limie w Peru. Pracując w Argentynie samodzielnie identyfikowałam okazy zielnikowe korzystając z pomocy techników i specjalistów herbarium w Corrientes. Natomiast w Peru większość zebranych okazów zielnikowych zidentyfikowała prof. Joaquina Albán-Castillo, współpracowniczka z Uniwersytetu San Marcos i Museo de Historia Natural w Limie w projekcie Ashaninka¹. W sumie pracowałam z 94 osobami pochodzenia polskiego w północnym Misiones (w miasteczku Wanda i wsi Lanusse), ze 100 osobami pochodzenia paragwajskiego mieszkających w trzech miejscowościach wzdłuż rzeki Parany w północnym i środkowym Misiones (miasteczko Wanda wraz z Puerto Wanda, wieś Piray Km 18, Puerto Leoni i

¹ Nie jestem botaniczką z wykształcenia. Moja wiedza dotycząca morfologii i taksonomii roślin opiera się na rocznym kursie z botaniki, który odbyłam na Wydziale Agronomii Universidad de Buenos Aires w 2007 r. oraz stażu w Museo Argentino de Ciencias Naturales „Bernardino Rivadavia” w Buenos Aires (2007 r.). Potem wielokrotnie tę wiedzę wykorzystywałam w praktyce w terenie oraz w herbarium Instituto de Botánica del Nordeste w Corrientes. W Peru dokonywałam częściowej identyfikacji okazów zielnikowych w terenie, a następnie weryfikowałam oznaczenia dokonane przez prof. Joaquine Albán-Castillo.

W 2007 zebrałam 57 okazów zielnikowych (MK 1_07 – do MK 57_07), które zdeponowałam w herbarium Museo Argentino de Ciencias Naturales w Buenos Aires. Od 2009 r. rozpoczęłam ponownie numerowanie okazów zielnikowych od nr 1 (bez dodawania roku), i którą to numerację kontynuuję do dzisiaj (nr kolekcji od 1 do 491). W sumie zebrała 418 okazów zielnikowych w Misiones, odpowiadających ponad 200 gatunkom botanicznym oraz 130 okazy zielnikowe w Peru. Wszystkie zdeponowane okazy zostały włączone na stałe do herbarium w Buenos Aires i w Corrientes i do herbarium Museo de Historia Natural w Limie. Badacze którzy chcieliby zweryfikować wyniki mojej pracy lub wykorzystać okazy do badań porównawczych bądź w innym celu, mogą mieć wgląd w okazy zielnikowe znajdujące się w tych instytucjach. Okazy te nie nadają się do badań fitochemicznych i do określania składu chemicznego roślin.

przylegające przysiółki) oraz z blisko 90 przedstawicielami społeczności Ashaninka w dwunastu *comunidades* wzdłuż rzeki Tambo w Peru.

Pierwszą wyłaniającą się grupą artykułów w prezentowanym cyklu są prace poświęcone sposobom i miejscom pozyskiwania roślin leczniczych, ze szczególnym uwzględnieniem przydomowych ogrodów (Kujawska i Pardo-de-Santayana 2015; Furlan, Kujawska, Hilger, Pochettino 2016; Kujawska, Zamudio, Montti, Piriz Carrillo 2018; Kujawska, Zamudio, Albán-Castillo, Sosnowska 2020). Metody analizy użyte w każdej z tych prac są odmienne, co wynika z szerokiej możliwości analitycznych, jakie stwarzają tego typu systematyczne badania, jak również ze specyfiki każdej z badanych grup. Pierwszy z tych artykułów (Kujawska i Pardo-de-Santayana 2015) wyznacza sobie najszerszą perspektywę etnoekologiczną, gdyż eksploruje strategie migrantów europejskich w Ameryce Południowej, na przykładzie Polonii argentyńskiej w Misiones i ich sprawczości (oryg. *agency*) w zapewnieniu sobie dostępu do roślin leczniczych. Przykład Polonii jest o tyle interesujący, że społeczność ta nie tylko zamieszkała w zupełnie dla niej nowym środowisku, ale również dlatego, że w procesie migracji Polacy nie mogli liczyć na dostawy nasion i roślin z kraju pochodzenia (z czego często korzystają współcześni migranci, np. Turcy w Niemczech czy Hmong w USA). W artykule poddaliśmy analizie wszelkie sposoby pozyskiwania roślin i typy środowisk, z których korzystają przedstawiciele Polonii. W ustaleniu znaczenia miejsc pozyskiwania roślin i sposobów ich zdobywania wzięliśmy pod uwagę liczbę gatunków roślin pochodzących z określonych miejsc oraz liczbę wymienień przez badanych. W wyniku procesu migracji nastąpiła zasadnicza zmiana, jeśli chodzi o miejsca pozyskiwania roślin leczniczych. W przedwojennej Polsce przydomowe ogrody nie odgrywały dużej roli w zabezpieczaniu ludności wiejskiej w rośliny lecznicze, pozyskiwano je głównie ze stanu dzikiego z obszarów ruderalnych (Paluch 1991). W Misiones ogrody okazały się najważniejszym rezerwuarem roślin leczniczych. Polacy w Misiones mieli pod dostatkiem ziemi (najmniejsze działki były 25ha), zakładali duże ogrody w celu uprawy jadalnych i leczniczych roślin, często przesadzając do ogrodów rośliny z innych siedlisk. Wzrost znaczenia przydomowych ogrodów wynikał również z faktu, że to głównie kobiety zajmują się leśnictwem w tej grupie. Jak wynika z badań, kobiety eksplorują głównie ogrody, obszary ruderalne i pola uprawne, choć te ostatnie zdecydowanie rzadziej niż mężczyźni. Natomiast bardzo sporadycznie odwiedzają las. W tej sytuacji strategia kobiet polega na zgromadzeniu możliwie największej różnorodności roślin leczniczych blisko domu. Zakładanie dużych przydomowych ogrodów przez przedstawicieli Polonii można interpretować jako formę odtwarzania, choćby w namiastce, rodzimego krajobrazu. Paradoksalnie jednak, drugim najważniejszym środowiskiem, z którego pochodzą rośliny lecznicze przedstawicieli Polonii w Misiones jest las. Prowadzi to często do sytuacji, w której kobiety potrafią doskonale użyć określonej rośliny (albo jej części) pochodzącej z lasu, ale w środowisku naturalnym by jej nie rozpoznały. Brak znajomości ekologii roślin pochodzących z lasu czyni kobiety zależnymi od mężczyzn w tym względzie. Znaczenie lasu jako drugiego najważniejszego miejsca pozyskiwania roślin leczniczych wydaje się zaskakujące. W artykule tłumaczymy to wpływem wiedzy metysów paragwajskich w procesie zaznajamiania Polaków z rodzimymi roślinami Lasu Atlantyckiego i za ich pośrednictwem z wiedzą Indian Guarani – rdzennej ludności regionu. W artykule tym stwierdzamy, że nie zachodzi prawidłowość opisywana przez innych badaczy (Paluch 1991; Söukand i Kalle 2010), jakoby rośliny najczęściej używane (mierzone tu liczbą wymienień/cytowań) znajdują się najbliżej domostwa, natomiast wraz ze zwiększającym się dystansem od siedzib ludzkich maleje częstotliwość ich wykorzystywania, przy czym wyjątek stanowią rośliny o szczególnej mocy. Dla Polonii w Misiones najważniejszymi miejscami występowania roślin leczniczych okazały się zarówno przydomowe ogrody – położone najbliżej domu – jak i las – położony stosunkowo najdalej od domostw. Ustaliliśmy, że rośliny są głównie uprawiane (68

gatunków) lub zbierane z stanu dzikiego (67 gatunków). Stosunkowo niewielka liczba gatunków (27) jest kupowana. W toku badań wypracowaliśmy obraz samowystarczalnych rolników, którzy głównie polegają na uprawie i zbieractwie roślin leczniczych. Procesy modernizacji i urbanizacji, jak również włączenia się w gospodarkę rynkową nie miały większego wpływu na te praktyki.

W kolejnym artykule w tej serii (Furlan, Kujawska, Hilgert, Pochettino 2016) przyglądamy się dokładniej przepływowi materiału roślinnego między miastem i wsią w północnym Misiones. W celu analizy połączyliśmy z Violetą Furlan nasze dane z terenu z Puerto Iguazú, Wandy, Puerto Wanda i Lanusse, bez rozróżnienia na ludność metyską i migrantów europejskich. Założyliśmy, że w północnym Misiones mamy do czynienia ze specyficzną sytuacją, w której różnice między miastem, obszarami półwiejskimi i wsią zacierają się w kontekście uprawy roślin leczniczych w przydomowych ogrodach. W tym celu poddałyśmy analizie porównawczej liczbę oraz kompozycję (stan gatunkowy) roślin występujących w ogrodach w gradiencie: wiejski, pół-wiejski i miejski, jak również porównaliśmy spektrum leczniczych zastosowań gatunków roślin w tych trzech typach miejsc. Wyniki potwierdziły nasze założenia. W północnym Misiones ludność lokalna, zarówno metysi i potomkowie europejskich migrantów intensywnie wymieniają się materiałem roślinnym (nasionami, sadzonkami). Rośliny i wiedza o nich są w ciągłym obiegu. Kiedy ludzie przenoszą się ze wsi do miasta, starają się odtworzyć repertuar roślin leczniczych w nowym miejscu. Różnica w składzie roślin w ogrodach na wsi i w mieście polega tylko na tym, że na wsi wciąż więcej uprawia się roślin rodzimych, szczególnie drzew, zaś w mieście egzotycznych i zielnych. Do żywotności praktyk wymiany i przesadzania przyczynia się również słabo rozwinięty rynek nasion i sadzonek w regionie. Doszliśmy do wniosku, że w północnym Misiones mamy do czynienia z *core repertoire* – podstawowym repertuarem roślin leczniczych występujących w przydomowych ogrodach, a na peryferiach pojawiają się i znikają różne tymczasowe mody na określone gatunki roślin (oryg. *peripheral fashion*), co widać lepiej w przestrzeni miejskiej niż wiejskiej. Artykuł ten wpisuje się w międzynarodową debatę na temat czynników zewnętrznych związanych z odległością od ośrodków miejskich i sieci wymiany wpływających na bogactwo gatunkowe (ekologiczne pojęcie *richness* odpowiada liczbie gatunków) i różnorodność (ang. *diversity*) przydomowych ogrodów (inter alia: Díaz-Reviriego et al. 2016; Heckler 2007; Marco et al. 2008; Poot-Pool et al. 2015). Na przykład, badania pokazały, że podmiejskie i miejskie ogrody przydomowe mogą być rezerwuarem większej różnorodności gatunków niż te położone w odległych izolowanych miejscach. Badacze próbują wyjaśnić to zjawisko dużymi możliwościami wymiany wiedzy i roślin, zwłaszcza w wielokulturowych centrach miejskich (Bernholt et al. 2009; Heckler 2007; WinklerPrins 2002). Jednak nowsze badania, do których zalicza się nasz artykuł, pokazują, że różnorodność biologiczna w ogrodach przydomowych niekoniecznie zwiększa się lub zmniejsza wzdłuż gradientu miejsko-wiejskiego, lecz zmienia. Podczas gdy liczba gatunków drzew i krzewów, głównie rodzimych, ma tendencję do zmniejszania się w mieście w porównaniu z wsią, to z drugiej strony w ogrodach w mieście zwykle rośnie liczba gatunków zielnych, ornamentalnych i egzotycznych (Poot-Pool et al. 2015).

Trzeci artykuł z tej serii skupia się na wpływie struktury środowiska na praktyki związane z uprawą i ochroną roślin leczniczych w przydomowych ogrodach migrantów z Paragwaju w Misiones (Kujawska, Zamudio, Montti, Piriz Carrillo 2018). Artykuł ten zawiera nowatorskie metody analizy, dlatego postaram się je dokładniej przybliżyć. W ramach badań terenowych w 2014 i 2015 r. skatalogowałam dokładnie 60 ogrodów należących do przedstawicieli społeczności migrantów z Paragwaju pod względem liczby i składu (kompozycji) roślin leczniczych. Następnie bardzo dokładnie naniosłam położenie każdego z tych ogrodów na mapę satelitarną Google Earth. Do analizy zaprosiłam trójkę ekologów z Argentyny. Zależało mi bowiem na sprawdzeniu hipotezy o możliwej zależności między charakterem środowiska otaczającego

domostwa i ogrody, a liczbą roślin występujących w ogrodach przydomowych. Hipoteza, którą nazwaliśmy *environmental scarcity compensation hypothesis* (hipoteza kompensacji niedoboru środowiska) zakładała, że w środowisku zdominowanym przez sosnowy las produkcyjny i ekstensywne monouprawy rolne lokalna ludność, w tym przypadkiem migranci z Paragwaju, koncentruje swoje wysiłki na zgromadzeniu możliwie dużego rezerwuaru roślin leczniczych w przydomowych ogrodach, gdyż nie występują one w środowisku, czyli lesie produkcyjnym i monouprawach, które poddawane są intensywnemu odchwaszczaniu środkami chemicznymi. Natomiast ludność żyjąca w otoczeniu różnorodnych środowisk, w tym lasu naturalnego (w różnej fazie sukcesji ekologicznej) sadzi mniej gatunków rodzimych dla Lasu Atlantyckiego w ogrodach przydomowych, gdyż łatwo je pozyskuje w otaczającym domostwa środowisku. Hipoteza była intuicyjna i dedukcyjna z jednej strony, a z drugiej indukcyjna – podczas prowadzenia badań terenowych „odniosłam takie wrażenie”, które następnie zostało poparte dzięki solidnej i nowatorskiej analizie. Zastosowaliśmy szereg metod służących oszacowaniu struktury środowiska (mapa pokrycia terenu Misiones i klasyfikacja środowisk) oraz połączyliśmy metody ilościowe, takie jak analiza głównych składowych (oryg. *principal component analysis*) z regresją liniową, co pozwoliło nam oszacować zależność między liczbą gatunków rodzimych i nierodzimych w ogrodach a najkrótszym dystansem do siedlisk naturalnych. To działanie pozwoliło nam potwierdzić *hipotezę kompensacji niedoboru środowiska* i zaproponować procedury analityczne, które według nas są replikowalne i mogą znaleźć zastosowanie w badaniach tego typu w innych miejscach na świecie.

Ostatni artykuł z tej serii (Kujawska, Zamudio, Albán-Castillo, Sosnowska 2020) podobnie wyróżnia się szerokim zakresem metod analitycznych, głównie kognitywnych, oraz propozycją nowych rozwiązań metodologicznych w badaniu roślin w przydomowych ogrodach. Podejście metodologiczne, które proponujemy w tym artykule określiliśmy jako *more-than-utility approach in ethnobotany* (poza-użytkowe podejście w etnobotanice). Dobór metod został podyktowany zgoła nowymi pytaniami badawczymi i odmienną od wcześniejszych badaną rzeczywistością. Podczas katalogowania ogrodów Indian Ashaninka, które prowadziłam wraz z dr Sosnowską w 2016 r. oraz samodzielnie w latach 2017 i 2018², zaobserwowałyśmy, iż wśród roślin leczniczych w ogrodach dominują udomowione cibory (*Cyperus* spp.). Podczas gdy my widziałyśmy wszystkie kępki cibor jako podobne do siebie lub identyczne, Ashaninkowie wyróżniali je poprzez różne nazwy i korespondujące zastosowania lecznicze i pozalecznicze. Miałyśmy do czynienia ze zjawiskiem nadmiernego zróżnicowania cibor, z perspektywy taksonomii naukowej. Zjawisko to zostało opisane już wcześniej przez uczonych, m.in. Jamesa Bostera i Brenta Berlina, w kontekście udomowionych i podstawowych roślin uprawnych (ang. *staple plants*) w różnych społecznościach na świecie. Cztery gatunki *Cyperus* przez nas zidentyfikowane botanicznie odpowiadają 86 gatunkom ludowym/etnogatunkom. Nazwy gatunków ludowych tworzą leksemy złożone z semantycznie czynnego składnika i przyrostka rodzajowego (*i*)benki, który odpowiada nawie cibora (*Cyperus*). Nazwy (leksemy złożone) zawierają mnemoniczne wskazówki do rozróżnienia roślin, skądinąd podobnych morfologicznie, a ich znaczenia, zawarte w pierwszym członie nazwy, odpowiadają kategoriom ontologicznym Ashaninka, ujawniając wiele poziomów powiązań między tą społecznością i nie-ludźmi. Szeroki zakres specyficznych zastosowań przypisanych ciborom, a zarejestrowaliśmy ich blisko 60, tylko częściowo wynika z fitochemicznego składu samych cibor i pasożytujących na nich grzybów z rodziny buławinki czerwonej, zawierających alkaloidy sporyszu. Kluczem do zrozumienia znaczenia i sprawczości cibor jest lokalna kosmologia, w której udomowione cibory są postrzegane jako rośliny-osoby i krewni Ashaninków. Ci

² Artykuł uwzględnia również listy roślin skatalogowanych w ogrodach we wsi Savareni nad rzeką Tambo przez Joannę Sosnowską w 2019 r.

ostatni zajmują się produkcją ciał swoich krewniaków *ibenki* (cibor), jednocześnie *ibenki* są potężnymi sojusznikami w przywracaniu harmonijnych relacji społecznych i ochronie ludzi przed celowymi działaniami innych ludzi i nie ludzi. W zrozumieniu roli, jaką odgrywają cibory w życiu Ashaninków odwołał się do mitów tej społeczności oraz do koncepcji budowania ciała wśród społeczności animistycznych (inter alia: McCallum 1996; Seegers, da Matta, Viveiros de Castro 1979; Vilaça 2005) i bezpośrednio z nią powiązanej teorii połączonych ciał (Tola 2005) (ang. *theory of connected bodies*). Sam kontekst przydomowych ogrodów nie był najważniejszy w tym badaniu, lecz relacje Ashaninków z grupą udomowionych roślin, które występują powszechnie w ogrodach badanej społeczności. Artykuł ten wnosi nowy wkład w badanie cibor w Amazonii, które stanowią ważny element farmakopei wszystkich społeczności tubylczych zachodniej Amazonii i temat ten fascynował od dawna podróżników, antropologów oraz etnobotaników, lecz do tej pory nie został opracowany w sposób systematyczny.

Przydomowe ogrody są jedną z najstarszych form uprawy ziemi, ponadto stanowią ważną przestrzeń, w której udomawia się populacje roślin (Kumar i Nair 2004), na co zwróciliśmy uwagę w dwóch ostatnich artykułach. Nasze badania, podobnie jak wiele innych prowadzonych w różnych częściach świata pokazują, że przydomowe ogrody stanowią ważne źródło roślin leczniczych dla lokalnych społeczności szczególnie w biotach odznaczających się dużą różnorodnością biologiczną, do których należą neotropiki – tropikalna i subtropikalna część Ameryki Południowej i Środkowej (Fernandes i Nair 1986; Montagnini 2006). Powstało wiele koncepcji i teorii związanych z funkcjonowaniem przydomowych ogrodów, roli jaką pełnią w zapewnianiu lokalnym społecznościom łatwego dostępu do potrzebnych im roślin (przegląd koncepcji we wstępie: Kujawska, Zamudio, Montti, Piriz-Carrillo 2018). Studia etnobotaniczne i etnoekologiczne skupiają się na badaniu składu (kompozycji roślinnych), relacji ekologicznych i na znaczeniu ogrodów dla ekonomii rodzinnej i lokalnej. Również nasze badania zostały przeprowadzone częściowo w tym duchu, co umożliwiło włączenie się w dyskusję na łamach czasopism międzynarodowych odnośnie bioróżnorodności przydomowych ogrodów w gradience wieś-miasto, by zwrócić uwagę na rolę ogrodów w procesach migracyjnych, w zabezpieczaniu zasobów roślinnych w sytuacji transformacji i zubożenia środowiska naturalnego, oraz by dokładniej przyjrzeć się problemowi nadmiernego rozróżnienia ważnych, z punktu widzenia lokalnych społeczności, udomowionych roślin. Odwoływaliśmy się również do koncepcji antropologicznych związanych z budową relacji (w tym z nie-ludźmi) i wymianą wiedzy oraz materiału roślinnego w kontekście funkcjonowania przydomowych ogrodów w neotropikach.

Drugą serię artykułów, które wyodrębniłam w ramach prezentowanego cyklu tworzą prace wpisujące się w nurt klasycznej etnobotaniki medycznej (Kujawska i Hilgert 2014; Kujawska i Pieroni 2015; Kujawska 2018; Kujawska, Hilgert, Keller, Gil 2017). Etnobotanika medyczna zajmuje się badaniem relacji między społecznościami lokalnymi i tubylczymi a roślinami użytecznymi medycznie i korzysta z metod oraz koncepcji antropologicznych, botanicznych oraz (etno)farmakologicznych. W ramach tych studiów największą inspiracją dla mnie były prace m.in. Niny Etkin, Marshi Quinlan oraz Timothy Johnsa. Analizy danych przeprowadzone w tych artykułach bazują na listach roślin użytecznych medycznie, a opracowane listy roślin są ważnym komponentem tych artykułów. Takie podejście osadzone jest głęboko w paradygmacie etnobotaniki uprawianej od końca XIX w. w Stanach Zjednoczonych i zdominowanej przez botaników, dla których kwintesencją badań w tym nurcie jest tworzenie możliwie najdłuższych list roślin użytkowych społeczności tubylczych i lokalnych (Ford 2001). W pracach z etnobotaniki medycznej opracowane listy roślin zawierają lokalne nazwy roślin i ich odpowiedniki botaniczne określone na podstawie zebranych

okazów zielnikowych. Ponadto listy te zawierają również informacje dotyczące części roślin używanych w leczeniu, informacje dotyczące zastosowań leczniczych (wyrażone *etic* bądź *emic*), sposobów przyrządzania i przyjmowania leków oraz informacje dodatkowe, takie jak liczba cytowań/wymienień (oraz wyniki innych indeksów kulturowego znaczenia roślin), status roślin (rodzima versus egzotyczna), forma życia (ang. *life form/habit*), miejsce występowania, etc. Precyzyjna identyfikacja botaniczna roślin jest kluczowa dla dalszych analiz fitochemicznych i farmakologicznych. Etnobotanicy rzadko samodzielnie prowadzą badania chemiczne tego typu, zwykle korzystają z gotowych opracowań i starają się odpowiedzieć na pytanie, które rośliny udokumentowane lokalnie zostały już zbadane pod kątem zawartości komponentów aktywnych chemicznie (ang. *secondary compounds, allelochemicals*), ewentualnie starają się porównać wiedzę naukową z poznaniem lokalnym – to ostatnie podejście było stosowane często w latach 80. i 90. XX wieku (Browner, Ortiz de Montellano, Rubel 1988), dziś bywa krytykowane, ze względu na potencjalne przyczynianie się do wytwarzania niesymetrycznego charakteru relacji władzy i wiedzy naukowej i lokalnej (por. Agrawal 1995).

Pierwszy z artykułów w tej serii (Kujawska i Hilgert 2014) zawiera listę 129 roślin użytecznych medycznie, stanowiących całość udokumentowanej farmakopei roślinnej społeczności polonijnej zamieszkującej północ Misiones w Argentynie. Wszystkie odnotowane gatunki botaniczne znane są nauce, prawie połowa z nich została przebadana pod kątem zawartości komponentów aktywnych chemicznie i określonych efektów farmakologicznych, lecz tylko niektóre z nich są używane przez badaną społeczność zgodnie z farmakologicznie pojmowaną skutecznością. Jedynie 19 gatunków roślin wykazuje kontynuację z kraju pochodzenia (15% całej farmakopei), co wskazuje na fakt, że polscy osadnicy i ich potomkowie z pierwszego pokolenia urodzonego w Misiones włączyli ponad 100 gatunków zarówno tych rodzimych dla Lasu Atlantyckiego jak i egzotycznych do swojej farmakopei, przy czym liczba gatunków rodzimych przewyższa nierodzone. Niektóre rośliny znane z kraju pochodzenia, takie jak rumianek, mięta, piołun i czosnek odgrywają bardzo ważną rolę w lecznictwie (wysoki indeks wyrazistości – *Salience*) i mają wszechstronne zastosowanie (ang. *Relative Importance Value*), podobnie jak miały w kraju pochodzenia (por. Paluch 1984). Pomimo włączenia dużej liczby nowych gatunków do farmakopei, Polacy i ich potomkowie kontynuowali sposoby przyjmowania leków znane z Polski. Najczęściej używanymi częściami roślin są liście przygotowane w naparach. Podobnie jak w Polsce, mieszanki roślinne oraz te z dodatkiem elementów zwierzęcych są głównie stosowane w leczeniu dolegliwości układu oddechowego. Niemniej wpływy misioneńskie widoczne są w popularności *mate* i *tereré*, jako medium do zażywania roślin leczniczych (o czym napiszę szerzej w kontekście praktyk leczniczych metysów z Paragwaju). *Informant Diversity Index* wskazał, że wiedza ziołolecnicza badanej społeczności jest heterogeniczna, istnieje stosunkowo mały konsensus, co do używania większości roślin. Na tę sytuację miał wpływ bagaż wiedzy, z którym przybyły poszczególne rodziny z Polski, jak również różne praktyki związane z rozwijaniem wiedzy w Misiones i różny poziom zaangażowania poszczególnych rodzin i osób w wymianę wiedzy o roślinach leczniczych.

Drugi artykuł z tej serii zagłębia się w problem, na który zwróciłam już uwagę w pierwszym artykule, tj. znaczenie roślin jadalnych w lecznictwie społeczności migrantów. Przeszło 40% wszystkich roślin używanych w lecznictwie domowym przez Polonię w Misiones to rośliny jadalne, część z nich stosowana jest jako pożywienie lecznicze (ang. *medicinal food*). Pożywienie lecznicze lub jadalne lekarstwa (ang. *food medicine*) to rośliny lub produkty zwierzęce mające określone i zdefiniowane działanie terapeutyczne, lecz ich konsumpcja bardziej łączy się z dietą niż z zażywaniem leków (np. czosnek zjadany w większej ilości w trakcie zachorowania na grypę niż jako dodatek do potraw). Pionierką badań "nakładających się kontekstów pożywienia i lecznictwa" (oryg. *overlapping contexts of food and medicine*) była Nina Etkin (1993,

2006). W artykule (Kujawska i Pieroni 2015) założyliśmy, że Polacy migrujący do Misiones mogli kontynuować tradycyjne lecnicstwo w trzech sferach, tj. w połoźnictwie, zamowach i nastawianiu kości – czyli w lecnicstwie, które nie wymagało specyficznych elementów roślinnych, w lecnicstwie domowym opartym na używaniu elementów zwierzęcych oraz produktów mlecznych, gdyż te były łatwo dostępne w gospodarstwach wiejskich polskich osadników w Misiones, oraz w używaniu roślin jadalnych w medycynie domowej, ponieważ wiele z gatunków roślin jadalnych z klimatu umiarkowanego zostało introdukowanych w subtropikach Ameryki (przywiezionych i uprawianych przez kolonizatorów, misjonarzy oraz różne grupy migrantów). W oparciu o listę roślin jadalnych i produktów roślinnych zawierającą 53 gatunki, rozpatrzyliśmy dokładnie trzeci element wyżej wspomnianej hipotezy (pierwsze dwie zostały już wcześniej udowodnione we wcześniejszych pracach). Piętnaście z tych gatunków są rodzime dla Lasu Atlantyckiego a 38 zostało introdukowanych, choć nie wszystkie z nich były znane Polakom z kraju pochodzenia. Większość z tych gatunków to rośliny jadalne par excellence i ich znaczenie w lecnicstwie jest drugorzędne. Zaobserwowaliśmy prawidłowość, iż owoce roślin jadalnych są spożywane w diecie zaś liście tych roślin są używane w lecnicstwie – przez to nie mogą one być traktowane jako pożywienie lecnicze. Take rozróźnienie na części nadające się do spożycia i do leczenia podyktowane jest w dużej mierze ekologią roślin i nierównomiernym rozmieszczeniem komponentów aktywnych chemicznie (por Johns 1990; Moerman 1994). Spośród 53 gatunków roślin i produktów roślinnych jedynie 19 jest używanych jako pożywienie lecnicze. Jednak najważniejszą konkluzją tego artykułu jest fakt, iż w procesie migracji, szczególnie w pierwszych latach po osiedleniu się w Misiones, rośliny jadalne nadające się do leczenia były (i częściowo nadal są) mocno eksplorowane jako „bezpieczne” zasoby. Rośliny takie jak mięta czy czosnek oraz produkt roślinny czarna herbata mają wszechstronne zastosowanie w medycynie domowej, przetrwały proces migracyjny i wiedza o ich właściwościach została przekazana potomkom Polaków. Wiele z roślin jadalnych znanych z kraju pochodzenia ma współcześnie małe znaczenie w medycynie domowej Polonii w Misiones, zostały one zastąpione przez rośliny o większej skuteczności z perspektywy badanej grupy, i tak na przykład zwalczanie pasożytów układu pokarmowego, które w pierwszych latach po osiedleniu się w Misiones dokonywało się przy użyciu pestek dyni, ziaren pieprzu oraz czosnku zostało zastąpione przez *ka'arê* (nazwa pochodzi z języka guarani) – *Dysphania ambrosioides*. Skuteczność tej rośliny została ponadto potwierdzona w kontaktach między etnicznych z innymi grupami zamieszkującymi Misiones, w tym z metysami z Paragwaju.

Trzeci artykuł w tej serii, który zawiera obszerną listę roślin został poświęcony praktyce picia napoju z ostrokrzewu paragwajskiego (hiszp. *yerba mate*) i dodawania do tego napoju rozmaitych roślin (Kujawska 2018). Ten napój stymulujący (zawiera kofeinę) jest powszechnie pity w Paragwaju, Urugwaju, Argentynie i na południu Brazylii. Metysi paragwajscy mają obok Indian Guarani najdłuższą tradycję w picciu napoju z *yerba mate* w wersji gorącej – *mate*, oraz zimnej zwanej *tereré*. W ostatnich dwóch dekadach przeprowadzono stosunkowo liczne testy na zawartość aktywnych składników chemicznych, jak również różnego typu badania kliniczne pod kątem działania terapeutycznego tego napoju, z których wynika, że napój z ostrokrzewu paragwajskiego może być pomocny w profilaktyce m.in. cukrzycy oraz wysokiego poziomu cholesterolu. W artykule tym zadałam pytanie, czy *yerba mate* jest postrzegana jako lekarstwo przez społeczność Paragwajczyków w Misiones, czy też używana jako transporter (oryg. *conveyor*) roślin lecniczych. *Yerba mate* nie jest postrzegana jako roślina lecnicza *per se* przez społeczność Paragwajczyków w Misiones. Natomiast stanowi najważniejszy środek /medium do zażywania roślin lecniczych. Blisko 100 gatunków roślin, które odnotowałam podczas badań w tej społeczności są dodawane do *mate* lub *tereré*. Rośliny w ten sposób przyjmowane

służą do leczenia bardzo szerokiego spektrum dolegliwości, spośród których problemy układu trawiennego i krążenia jawią się jako najczęstsze, jak również różnego typu dolegliwości, które moglibyśmy zaklasyfikować jako humoralne. Rozpatrywanie chorób i leków roślinnych w kategoriach humoralnych (etiologia humoralna) jest bardzo powszechne wśród Paragwajczyków, szczególnie podział na leki „ciepłe” i „zimne”. Trudno dziś jednoznacznie oszacować, czy jest to spuścizna misjonarzy Jezuitów, spośród których wielu działało jako medycy i protomedycy. Najbardziej znany z nich był Pedro de Montenegro, autor tomu *Materia Médica Misionera* wydana po raz pierwszy w 1710 r. w Buenos Aires. Dziś jednak wiadomo, że również Indianie Guarani stosowali podział leków na „zimne” i „ciepłe” (Breuer-Moreno 2007). Podążając za Ellen Messer (1987) i kontekstem mezoamerykańskim, przychylam się do stwierdzenia, że w Paragwaju te dwie tradycje przyczyniły się do utrzymania i żywotności podziałów leków na „ciepłe” i „zimne” do dnia dzisiejszego. Jednak nie to jest najważniejsze w kontekście omawianego artykułu, ale fakt, że ten bardzo tradycyjny sposób przyjmowania leków okazuje się być wytrzymały [oryg. *resilient*], gdyż same ramy tego sposobu administracji leków nie zmieniły się od setek lat, natomiast wraz z *mate* i *tereré* przyjmowane są nowe wcześniej nie znane rośliny, jak na przykład *Moringa oleifera*. Artykuł ten przyczynia się do upowszechnienia wiedzy na temat ziołolecznictwa metysów paragwajskich, które w piśmiennictwie naukowym anglojęzycznym jest bardzo słabo i tylko fragmentarycznie rozpoznane.

Wreszcie ostatni z prezentowanych w tej serii artykułów bazuje na listach roślin, lecz ich nie zawiera (sama baza danych stworzona przeze mnie w celu przeprowadzenia analiz porównawczych zawierała ponad 3000 rekordów, zatem byłaby to zbyt długa lista do umieszczenia jej w artykule, niezależnie od standardów wydawniczych czasopism naukowych). Artykuł ten (Kujawska, Hilgert, Keller, Gil 2017) porównuje przy użyciu metod statystycznych i indeksów różnorodności (ang. *diversity indices*) farmakopeę trzech społeczności sympatrycznych zamieszkujących Misiones: Indian Guarani, metysów (nie tylko Paragwajczyków) oraz przedstawicieli Polonii. Indianie Guarani odznaczają się największą wiedzą ziołolecniczą spośród badanych społeczności, wyrażoną liczbą gatunków roślin udokumentowanych, zaś przedstawiciele Polonii znają stosunkowo najmniej roślin leczniczych, co jest zgodne z naszymi intuicyjnymi założeniami. Natomiast ciekawym rezultatem analizy porównawczej jest fakt, że farmakopee Polonii i metysów są sobie bliższe (pod względem składu roślin i zastosowań medycznych) niż te Indian Guarani i metysów. Argumentujemy to faktem, że pomimo iż Indianie Guarani i metysi mają dłuższą trajektorię wzajemnych kontaktów i lepiej znają środowisko Lasu Atlantyckiego, to koncepcje medyczne tych dwóch grup są różne. Metysi mają więcej wspólnego w podejściu do leczenia z przedstawicielami Polonii, gdyż dzielą podejście symptomatyczne w leczeniu chorób w większym stopniu niż zagłębione w etiologii i relacjach ontologicznych z nie-ludźmi leczenie Indian Guarani. Artykuł ten wskazuje na ważny aspekt wymiany wiedzy ziołolecniczej, w ramach której łatwiejsze jest przekazywanie wiedzy o zastosowaniach leczniczych roślin między różnymi grupami etnicznymi w sytuacji podzielanych koncepcji medycznych, w tym etiologicznych, natomiast kwestie środowiskowe i poziom znajomości lokalnej flory wydają się odgrywać w tej sytuacji rolę drugorzędną.

Na trzecią wyodrębnioną serię składają się dwa artykuły, które są poświęcone pluralizmowi medycznemu Polonii argentyńskiej z Misiones (Kujawska 2016) i zdrowiu reprodukcyjnemu kobiet Ashaninka w perspektywie krajobrazu medycznego (Kujawska 2019). Artykuły te czerpią z koncepcji antropologii medycznej w większym stopniu niż pozostałe prace i starają się wyjaśniać miejsce roślin leczniczych w całym korpusie wiedzy medycznej tych społeczności. W pierwszym z tych artykułów (Kujawska 2016) podsumowuję niejako badania nad rolą ziołolecznictwa w medycynie komplementarnej Polonii argentyńskiej w Misiones i rozpatruję to zjawisko w

kontekście pluralizmu medycznego w Misiones, oraz kontynuacji i zmian w medycynie tradycyjnej migrujących Polaków. Stwierdzam, na podstawie całościowego spojrzenia na praktyki lecznicze przedstawicieli Polonii, iż ziołolecznictwo przetrwało proces migracji i jest do dziś najpopularniejszą formą leczenia domowego. Wpływ na żywotność ziołolecznictwa miało kilka czynników, do których należy względna izolacja północnego Misiones w pierwszych dekadach po osiedleniu i bardzo słaba reprezentacja lekarzy w tym obszarze, nawyki leczenia przywiezione z kraju pochodzenia, które zostały wzmocnione w Misiones dzięki interakcjom z metysami, oraz czynniki środowiskowe – duża różnorodność biologiczna i stosunkowo łatwy dostęp do roślin leczniczych. Zwracam również uwagę na wymianę wiedzy, która współcześnie odbywa się w sposób bardziej symetryczny między przedstawicielami Polonii i metysami, na co wpływają mieszane związki małżeńskie, współczesny wieloetniczny charakter miasteczka Wanda, sieć kontaktów i relacji, które w mniejszym stopniu dzielą ludzi na „swoich” i „obcych” niż w przeszłości (jak wynika z wywiadów z przedstawicielami Polonii i imigrantami z Paragwaju). W artykule opisuję lokalnych ekspertów medycyny, z których usług korzystali i nadal korzystają przedstawiciele Polonii. Medycyna komplementarna jest niezinstytucjonalizowana w Misiones. Przedstawiciele Polonii najczęściej korzystają z usług *curanderos* – bardzo heterogenicznej grupy znachorów oraz *hueseros* – nastawiaczy kości/kręgarzy/masażystów. Bardzo rzadko korzystają oni z porad zielarzy, gdyż ta sfera wiedzy leczniczej jest traktowana jako egalitarny i darmowy strumień wiedzy przekazywanej w rodzinie, między sąsiadami, osobami wspólnie pijącymi mate (właściwie w każdym kontekście spotkania) i w mniemaniu mieszkańców Misiones nie należy za wiedzę i porady ziołolecznicze płacić. Wśród przedstawicieli Polonii są osoby, które potrafią leczyć różnego typu choroby ludowe (ang. *folk illnesses* lub *culture-bound syndromes*), o których wiedzę przekazali im ich przodkowie (np. *uroki*), bądź nauczyli się ich od metysów w Misiones, jak np. *empacho*, *kamburu'yere*, *rendidura* i *fuego de San Antonio*, nieznane wcześniej w Polsce lub opisywane poprzez inną konstelację symptomów. Pomimo że biomedycyna rości sobie prawo do monopolu i nastąpiła całkowita medykalizacja porodu i złamań, zaś wielu specjalistów nie-biomedycznych funkcjonuje nieoficjalnie i nielegalnie, w praktyce różne systemy leczenia konkurują ze sobą. Przedstawiciele Polonii nadal najchętniej odwołują się do samoleczenia lekami ziołowymi w ramach medycyny domowej i do lokalnych uzdrowicieli. W ostatnich dwóch dekadach powstało stosunkowo dużo prac poświęconych etnobotanice medycznej, do czego przyczyniły się również moje badania, niemniej jednak studia z zakresu medycyny komplementarnej i pluralizmu medycznego są nadal wielką rzadkością w Misiones.

Drugi artykuł w tej serii (Kujawska 2019) analizuje praktyki kobiet Ashaninka z Amazonii peruwiańskiej związane ze zdrowiem reprodukcyjnym i porodem w kontekście krajobrazu medycznego (ang. *medical landscape*, por. Gold i Clapp 2011). Pojęcie krajobrazu medycznego jest adekwatne w badaniu procesów społecznych, relacji zachodzących między różnymi perspektywami leczenia oraz wyborami i decyzjami dokonywanymi przez przedstawicielki społeczności Ashaninka w kontroli macierzyństwa, w ciąży i podczas porodu. Artykuł przedstawia różnice w ontologii biomedycyny i medycyny tradycyjnej i analizuje, w jaki sposób oba systemy wiedzy i praktyki współistnieją na terytorium Ashaninka i jak są artykułowane w wyżej wspomnianych praktykach. Położnictwo i ziołolecznictwo odznaczają się dużą żywotnością wśród społeczności Ashaninka. Praktyki te, w przeciwieństwie do szamanizmu, są kompatybilne z biomedycznym sposobem myślenia (Heckler 2007). Techniki porodu powszechnie stosowane przez kobiety i położne Ashaninka nie zmieniają się znacząco po treningu biomedycznym. Zamiast tego, kobiety Ashaninka rozszerzają swój wcześniej istniejący zestaw technik antykoncepcji i porodu o nowe techniki, nie naruszając zasadniczych podstaw ontologicznych i własnej kosmologii medycznej. Społeczność Ashaninka wydaje się być odporna i jednocześnie elastycznie

działać w obliczu zachodzących zmian w krajobrazie medycznym. Jest w stanie „wchłonąć” nową wiedzę biomedyczną, praktyki i technologię, pozostając w swych granicach kulturowych i zachowując swoje specyficzne cechy (oryg. *resilient society*).

Ostatni artykuł w cyklu (Kujawska, Jiménez-Escobar, Nolan, Arias-Mutis 2017) traktuję osobno. Mimo że bazuje on na listach roślin, niełatwo byłoby go włączyć do serii eksplorującej klasyczne podejście w etnobotanice medycznej, z drugiej strony zawiera on analizy kognitywne, które zbliżają go do artykułu poświęconego relacjom między społecznością Ashaninka i udomowionymi ciborami, lecz nie dotyczy on roślin leczniczych ogrodowych, ani też nie wiąże się bezpośrednio z etnoekologią. Poprzez ten artykuł włączamy się w trwającą od lat 70. XX wieku debatę o postrzeganiu, konceptualizowaniu i klasyfikowaniu świata naturalnego przez społeczności tubylcze i lokalne. W ramach tej debaty wyłoniły się dwie „szkoły”, pierwsza reprezentowana przez Brenta Berlina, która zakłada uniwersalne postrzeganie nieciągłości w naturze (ang. *discontinuities in nature*), które manifestuje się w etnoklasyfikacji (inaczej klasyfikacji ludowej) opartej na przesłankach morfologicznych i formach życia roślin. Druga szkoła reprezentowana przez Eugenie Hunna twierdzi coś wręcz przeciwnego, iż etnoklasyfikacja ma podłoże utylitarne. Jest to zatem nierozstrzygnięty spór o to, czy etnoklasyfikacja opiera się na aspektach percepcyjnych, utylitarnych, na obydwu, czy jeszcze jakichś innych. W 2014 r. przeprowadziłam badania dotyczące roślin leczniczych i dzikorosnących roślin jadalnych wśród imigrantów paragwajskich w Misiones i na tej podstawie stworzyłam listę 30 najczęściej wymienianych roślin. W 2015 r. wraz z Davidem Jiménez-Escobarem przeprowadziliśmy badanie klasyfikacji roślin przy użyciu zdjęć 30 wyłonionych wcześniej gatunków, używając metody sortowania stosów (ang. *pile sorting*). Wzorując się na artykule Justina Nolana (2002), zastosowaliśmy analizę klastrow (ang. *cluster analysis*), analizę głównych składowych (ang. *principal component analysis*) oraz analizę zawartości (ang. *content analysis*). Naszą główną tezą było, iż klasyfikacja roślin przez Paragwajczyków toczy się wokół (oryg. *is organized around*) postrzeganych charakterystyk tych roślin, które są zarówno percepcyjne i funkcjonalne. Ponadto, przyjęliśmy, że koncepcje związane z grupowaniem roślin przez Paragwajczyków są formą artykulacji lokalnej epistemologii. Wyniki wskazują na wiele poziomów i sposobów klasyfikacji roślin, ale głównie zorganizowanych wokół ich użyteczności, percepcji smakowej oraz ekologii (siedlisk, z których pochodzą), rzadziej bazują na samej morfologii i na formach życia roślin. Nasi badani często łączyli (ang. *cluster*) razem wszystkie rośliny jadalne, szczególnie drzewa owocowe, bez dalszych rozróżnień, natomiast rośliny lecznicze grupowali na wiele możliwych sposobów, w zależności od dolegliwości, od ich humoralnych właściwości, tj. „gorących” bądź „zimnych” oraz ze względu na to, czy dodaje się je do *mate* czy też do *tereré*, w zależności od percepcji smakowej (gorzkie, kwaśne, słodkie), by wymienić te najpopularniejsze sposoby grupowania. Interesującym jest fakt, że nie zaobserwowaliśmy widocznych różnic w sposobie grupowania roślin i klasyfikowania przez kobiety i mężczyzn. Zatem wyniki naszych badań potwierdzają niejako wnioski Douglasa Medina i współpracowników (1997), którzy zwrócili uwagę na fakt, że znajomość (oryg. *familiarity*), kompetencje kulturowe, doświadczenie i zainteresowanie odgrywają ważną rolę w tworzeniu kategorii i klasyfikacji ludowej (ang. *folk classification*). Nolan (2002) oraz Boster i Johnson (1989) zwrócili uwagę na fakt, że w obrębie jednej społeczności, eksperci i nowicjusze mogą dokonywać klasyfikacji roślin i zwierząt w zależności od poziomu swojej wiedzy: eksperci częściej kierują się użytecznością, zaś nowicjusze³ łatwymi do zaobserwowania cechami, głównie morfologicznymi. Zatem, w świetle przywołanych

³ Podział na nowicjuszy i ekspertów jest przyjęty jako konwencja terminologiczna w antropologii kognitywnej

prac, społeczność Paragwajczyków w Misiones jawi się jako grupa ekspercka w zakresie znajomości roślin leczniczych i ta znajomość manifestuje się w sposobach grupowania i klasyfikowania roślin. Badania kognitywne z zakresu etnoklasyfikacji są dziś rzadko podejmowane przez etnobotaników, co może wynikać ze zmniejszenia się wpływu antropologii na interdyscyplinarny obszar badań etnobiologicznych w porównaniu z latami 60-80. XX wieku.

Większość prac w prezentowanym cyklu powstała we współautorstwie z uznanymi etnobotanikami: Andream Pieronii, Manuelem Pardo-de-Santayana, Joaquíną Albán-Castillo, z ekspertami w zakresie etnobotaniki w Argentynie: Normą Hilgert i Hectorem Kellerem, z antropologiem kognitywnym, Justinem Nolanem, z ekologami argentyńskimi: Lią Montti, Veronicą Piriz Carrillo i Guillermo Gil, oraz z moimi kolegami, z którymi w podobnym czasie prowadziliśmy badania do naszych doktoratów, współpracowaliśmy w terenie i odbyliśmy niezliczone rozmowy „etnobiologiczne”: Fernando Zamudio i Davidem Jiménez-Escobarem. Ponadto, wraz z Normą Hilgert, Joanną Sosnowską i Joaquíną Albán-Castillo prowadziłyśmy wspólne projekty. Współpraca w etnobotanicznych i etnoekologicznych badaniach, które z założenia są interdyscyplinarne, jest nieodzowna. Trudno jest bowiem jednej osobie łączyć kompetencje antropologiczne, językowe, botaniczne, ekologiczne, farmakologiczne/chemiczne oraz te związane z analizą ilościową (statystyką). Prowadzenie badań terenowych lub sama analiza materiału w gronie specjalistów z pokrewnych dziedzin stwarza duże możliwości ze względu na dynamikę samej pracy, komplementarność spojrzeń i przez to pełniejszy wgląd w badane zjawisko. Współcześnie badania etnobotaniczne są zdominowane przez środowisko botaników i ekologów (Stepp 2005), co wpływa na styl pracy w terenie, metody analizy (głównie ilościowe) i ogólnie dominujący paradygmat nauk przyrodniczych. W tej sytuacji, wiodące czasopisma międzynarodowe, które publikują prace etnobotaniczne rzadko, jeśli w ogóle, akceptują artykuły w oparciu o metody jakościowe. Niektóre czasopisma wręcz zastrzegają, że analiza ilościowa jest warunkiem *sine qua non*. Jestem przekonana, że stosowanie metod ilościowych ma swoje zalety, szczególnie w potwierdzaniu lub obalaniu wcześniej przyjętych hipotez. Z dzisiejszej perspektywy i dzięki możliwości wypróbowania całej gamy metod analizy, dochodzę jednak do wniosku, iż nadmierne skupianie się na indeksach kulturowego znaczenia roślin, przysłania wiele innych aspektów badanej rzeczywistości. Indeksy te są pomocne o tyle o ile dają wgląd w relacje między społecznościami ludzkimi i roślinami⁴.

Praca terenowa etnobotanika zajmującego się badaniem relacji między ludźmi i roślinami przypomina uprawianie etnografii wielogatunkowej (Ogden, Hall, Tanita 2013). W trakcie gromadzenia materiału terenowego, procesy *stawania się z roślinami* i środowiskiem (zob. Ingold 2011) są dobrze widoczne. Charakter badanych procesów splećcia między ludźmi i roślinami jest podobny. Niemniej, etnobotanika nie realizuje postulatów etnografii wielogatunkowej, gdyż w procesie analizy materiału terenowego kluczowym staje się „wyabstrahowanie” gatunków roślinnych, ich nazw i użyc lokalnych z relacji i powiązań z ludźmi. Etnobotanika nadal definiuje się poprzez listy roślin używanych przez lokalne społeczności w określonej domenie semantycznej/kategorii użytkowej. Dokumentowanie wiedzy botanicznej, w tym ziołolecznictwa w społecznościach lokalnych postrzegam jako ważne zadanie dla etnobotaniki również w XXI wieku, tym bardziej, że publikacje naukowe dokumentujące tę wiedzę są formą zabezpieczenia własności intelektualnej

⁴ W jednej pracy wraz z Łukaszem Łuczajem (2015) przedstawiliśmy nasze krytyczne podejście do indeksów znaczenia kulturowego roślin jadalnych. Porównaliśmy trzy różne indeksy o różnym poziomie trudności na podstawie mojego materiału terenowego z Misiones i wykazaliśmy, że najprostszy z tych indeksów – liczba cytowań/liczba wymienień przez badanych jest wystarczającą miarą znaczenia kulturowego, popularności, wyrazistości (ang. *salience*) i reprezentatywności określonych gatunków roślin w danej kulturze.

społeczności tubylczych i lokalnych. Jednak coraz bardziej opowiadam się za poza-użytkowym podejściem w etnobotanice (*more-than-utility approach in ethnobotany*) – termin ten zaproponowaliśmy w ostatniej publikacji poświęconej relacjom między Indianami Ashaninka i udomowionymi ciborami (*Cyperus* spp.) (Kujawska, Zamudio, Albán-Castillo, Sosnowska 2020). W ramach tego podejścia proponujemy zagłębić się w lokalny punkt widzenia, kategorie, nomenklaturę i lokalne kosmologie w badaniu roślin użytkowych, a nie bazować wyłącznie na zachodnim sposobie definiowaniu zasobów roślinnych.

Wyniki uzyskane w trakcie badań zostały przedstawione w ramach międzynarodowych i krajowych konferencji, m.in. II Jornadas Argentinas de Etnobiología y Sociedad (Córdoba, Argentyna 2019), 7th International Congress of Ethnobotany (Recife, Brazylia 2019), International Society for Ethnology and Folklore (Kalamata, Grecja 2018), 58th Annual Meeting of the Society of Economic Botany (Bragança, Portugalia 2017), European Association of Social Anthropologists (Mediolan, Włochy 2016), oraz podczas otwartych wykładów m.in. w Instituto Nacional de Antropología y Pensamiento Latinoamericano w Buenos Aires (2015), w Universidade Federal de Santa Catarina we Florianopolis w Brazylii (2015) oraz Museo Antropológico w Córdoba w Argentynie (2019).

5. Informacje o wykazaniu się istotną aktywnością naukową albo artystyczną realizowaną w więcej niż jednej uczelni, instytucji naukowej lub instytucji kultury, w szczególności zagranicznej.

Etnobotanika historyczna

W okresie od lutego 2015 r. do kwietnia 2017 r. prowadziłam badania z zakresu etnobotaniki historycznej w ramach projektu, pt. *Słownik wierzeń i zwyczajów słowiańskich pod redakcją Adama Fischera – dzieło niedokończone* (funkcja: kierownik, źródło finansowania: NCN SONATA). Projekt był realizowany w siedzibie Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego we Wrocławiu.

W ramach tego projektu podjęliśmy się wraz ze współpracownikami: dr hab. Łukaszem Łuczajem, dr Joanną Sosnowską, mgr Joanną Typek oraz dr Piotrem Klepackim dokończenia dzieła nieżyjącego już prof. Adama Fischera (1889-1943) z Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, tj. napisanie pierwszej części *Słownika wierzeń i zwyczajów słowiańskich*, dotyczącej wiedzy i użytkowania roślin w kulturze ludowej w Polsce. Planowane dzieło miało stać się częścią większej całości wydanej w języku niemieckim. Materiały Adama Fischera to ponad 6000 kart archiwalnych przechowywanych w siedzibie Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego, na którym znajdują się informacje o 419 gatunkach roślin. Materiały te pochodzą z ankiet terenowych przeprowadzonych w latach 1929-1935 oraz wypisy z literatury. Jest to najbardziej kompletny zbiór informacji z zakresu botaniki ludowej w Polsce. Adam Fischer przygotował przed II wojną światową maszynopisy w języku niemieckim i polskim zawierające część haseł (maszynopisy te nieco się różnią pod względem treści). Maszynopisy wysłał do Pragi do redaktora *Słownika* – prof. Edmunda Schneeweisa. Wojna przerwała prace nad *Słownikiem*. Naszemu zespołowi udało się dopisać brakujące hasła oraz zredagować nienapisane przez profesora Fischera hasła i dokończyć dzieło po niemal 80 latach. W wyniku wznowionych prac nad nieopublikowanymi materiałami profesora Fischera powstało blisko 250 opracowań (haseł) roślin i ich znaczenia w kulturze ludowej. Powstały słownik *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych*. *Słownik Adama Fischera* liczy 520 stron wraz z ilustracjami roślin oraz mapami, wstępem w języku polskim i angielskim i ukazał się

w serii "Prace i Materiały Etnograficzne" Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego w listopadzie 2016 roku.

Kujawska Monika, Łuczaj Łukasz, Sosnowska Joanna, Klepacki Piotr 2016. *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych. Słownik Adama Fischera*. Seria „Prace i Materiały Etnograficzne”. Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, ss. 520 [z ilustracjami].

W ramach tego samego projektu opublikowaliśmy część wyników w dwóch publikacjach w języku angielskim w czasopiśmie *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* oraz jako rozdziały prac zbiorowych w języku polskim:

Kujawska Monika, Łuczaj Łukasz, Typek Joanna 2015. Fischer's Lexicon of Slavic beliefs and customs: a previously unknown contribution to the ethnobotany of Ukraine and Poland. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 11:85. Doi: 10.1186/s13002-015-0073-8.

Kujawska Monika, Klepacki Piotr, Łuczaj Łuczaj 2017. Fischer's *Plants in folk beliefs and customs*: a previously unknown contribution to the ethnobotany of the Polish-Lithuanian-Belarusian borderland. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 13:20, Doi: 10.1186/s13002-017-0149-8.

Typek J., Łuczaj Ł., Kujawska M. 2015. Słownik wierzeń i zwyczajów słowiańskich pod redakcją Adama Fischera – dzieło niedokończone. W: P. Grochowski, A. Mianeki (red.), *Adam Fischer*. Toruń-Wrocław, Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, s. 57-66.

Monika Kujawska, Łukasz Łuczaj 2016. Zarządzanie roślinnymi zasobami przez ludność wsi w II Rzeczpospolitej. Opracowanie na podstawie ankiet gromadzonych przez Adama Fischera. W: M. Kurcz, A. Markol (red.), *Ekologia kulturowa. Perspektywy i interpretacje*. Katowice, Uniwersytet Śląski, s. 35-62.

Zorganizowałam wraz z Polskim Towarzystwem Ludoznawczym międzynarodowe seminarium pt. "From historical studies to neglected fields in ethnobiology and ethnoecology", Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, Wrocław (3-4.12.2016), w którym udział wzięli badacze ze Szwecji, Węgier, Czech, Rosji, Chorwacji i Polski (w sumie 18 uczestników w tym połowa obcokrajowców).

Ponadto, w ramach badań z zakresu etnobotaniki historycznej współpracowałam z dr Ingwarem Svanbergiem z Uniwersytetu Uppsala w Szwecji. Najnowsza z tych prac (Kujawska i Svanberg 2019) jest wynikiem mojego pobytu w ramach programu Erasmus + w Institute for Russian and Eurasian Studies w Uniwersytecie Uppsala w październiku 2018 r. Dwie pozostałe prace: pierwsza z nich poświęcona Kazimierzowi Moszyńskiemu jako pionierowi z etnobiologii Słowian, zaś druga poświęcona kobietom pionierkom etnobiologii europejskiej zostały opublikowane w tomie redagowanym przez Ingvara Svanberga i Łukasza Łuczaja pt. *Pioneers in European Ethnobiology* wydanej przez Uppsala Universitet w serii "Uppsala Studies on Eastern Europe".

Kujawska Monika, Svanberg Ingvar 2019. From medicinal plant to noxious weed: *Bryonia alba* L. (Cucurbitaceae) in northern and eastern Europe. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 15:12.

Kujawska Monika 2014. Folk biology of Slavic-speaking territory. Kazimierz Moszyński (1887-1959) and his comparative studies. In: I. Svanberg, Ł. Łuczaj (eds.)

Pioneers in European Ethnobiology. Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies on Eastern Europe 4: 181-200.

Kujawska Monika, Svanberg Ingvar, 2014. Contribution of early women ethnobiologists. In: I. Svanberg, Ł. Łuczaj (eds.), *Pioneers in European Ethnobiology*, Acta Universitatis Upsaliensis, Uppsala Studies on Eastern Europe 4: 283-306.

Miejskie i przydomowe ogrody w perspektywie antropologicznej i etnobotanicznej

Moje zainteresowania miejskimi (Rodzinnymi Ogradami Działkowymi) i przydomowymi ogrodami zrodziło się w trakcie udziału w projekcie *Dzieło-Działka*, który był realizowany przez Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli w Krakowie w latach 2009-2012, jednak wyniki badań opracowywaliśmy i upowszechnialiśmy nadal jeszcze po zakończeniu tego projektu. Efektem tego projektu są prace naukowe:

Kujawska Monika, Sosnowska Joanna 2012. Działkowiec w naturze, natura w działkowcu. Ekologiczne praktyki w przestrzeni ogrodów miejskich. W: M. Zych, M. Szczurek (red.), *Dzieło-Działka*. Muzeum Etnograficzne im. Seweryna Udzieli, Kraków, s. 312-335.

Klepacki Piotr, Kujawska Monika 2018. Urban allotment gardens in Poland: Implications for botanical and landscape diversity. *Journal of Ethnobiology* 38(1): 123-137.

Brałam udział w upowszechnianiu wyników badań projektu *Dzieło-Działka* podczas konferencji, seminariów i audycji radiowych:

3rd Eastern European Ethnobiology Workshop, Kików, Polska 09-13.10.2013. Wykład plenarny: Monika Kujawska, Piotr Klepacki, Joanna Sosnowska, *The Urban Allotment Project* (referowała Monika Kujawska).

University of Kent, Centre for Biocultural Diversity, Wielka Brytania, 27.03.2019. Seminarium w ramach "Guest Lectures and Seminars spring-summer 2019", Monika Kujawska, *Ethnobotanical study of Polish urban allotment gardens*.

Audycja radiowa poświęcona projektowi *Dzieło-działka*, Program 2 Polskiego Radia, „Rozmowy po zmroku”, 29.04.2014. Uczestniczki: Monika Kujawska, Iwona Kołodziejska-Degórska, Katarzyna Wala, Barbara Korzuch; prowadzący: Piotr Kędziorek. <http://www.polskieradio.pl/8/2222/Artykul/1113646,Ogrodki-dzialkowe-mialy-zapelnic-wolny-czas-robotnikom>

Przydomowe ogrody interesowały mnie i nadal interesują z racji prowadzenia badań terenowych w tych przestrzeniach w ramach trzech projektów w Argentynie i Peru. (opisanych w punkcie 4). Ponadto, w 2019 roku odbyłam czteromiesięczny pobyt naukowy w School of Anthropology and Conservation, University of Kent w Wielkiej Brytanii w ramach stypendium im. Bekkera Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej. Realizowałam tam projekt, pt. *A review and comparative study on home gardens in the neotropics*. (PPN/BEK/2018/1/00198/U/00001).

Podczas pobytu w School of Anthropology and Conservation (SAC) dokonałam przeglądu literatury nad ogrodami przydomowymi w neotropikach i stworzyłam roboczą bazę danych w arkuszu Excel. Ponadto, opracowałam materiał dotyczący roślin leczniczych w ogrodach przydomowych Indian Ashaninka z Amazonii

peruwiańskiej (materiał pochodzi z badań terenowych prowadzonych w Peru w latach 2016-2018). Analiza stanu wiedzy na temat badań ogrodów przydomowych w neotropikach służy mi jako tło (*background*) do dyskusji w artykułach dotyczących roślin występujących w ogrodach przydomowych trzech grup kulturowych, z którymi wcześniej pracowałam w Ameryce Południowej. Są to odpowiednio: diaspora polska w Misiones w Argentynie, metysi paragwajscy mieszkający na pograniczu argentyńsko-paragwajskim oraz Indianie Ashaninka z Amazonii peruwiańskiej. Podczas pobytu w SAC opracowałam bazę danych roślin leczniczych występujących w ogrodach przydomowych tych trzech grup do dalszych prac porównawczych.

Podczas pobytu w University of Kent odbyłam kwerendę biblioteczną i brałam bardzo czynny udział w życiu intelektualnym uniwersytetu, w otwartych wykładach, cotygodniowych seminariach w SAC, jak również uczęszczałam na wykłady i konwersatoria w ramach dwóch przedmiotów: Re-thinking human-environment nexus oraz Anthropology of Amazonia prowadzone przez dr Miguela Alexiadesa i dr Daniełę Peluso; a także w comiesięcznych spotkaniach grupy Anthropocene Exploratory. Pobyt w SAC był dla mnie o tyle transformacyjny, iż pomógł mi przełamać dotychczasowy sposób patrzenia na relacje między ludźmi i roślinami w ramach uprawianej subdyscypliny – etnobotaniki. Moje wcześniejsze badania niejednokrotnie stawiały rośliny w centrum badań i analizy, lecz głównie jako zasoby użyteczne dla ludzi. Pobyt w SAC pomógł mi rozwinąć podejście relacyjne, w którym ważni są zarówno aktorzy ludzcy i poza-ludzcy, głównie rośliny. Dajemy temu wyraz w najnowszej pracy napisanej wraz z Iwą Kołodziejską, pt. *Edibility approach, chemical ecology and relationality: Methodological and ethnobotanical contributions* (przyjęty do druku w *Ethnologia Polona* 41).

Jednym z rezultatów pobytu na stypendium w University of Kent jest nawiązanie ściślejszej współpracy z dr Miguelem Alexiadesem, który otrzymał stypendium w programie ULAM Narodowej Agencji Akademickiej i odbędzie sześciomiesięczny pobyt naukowo-dydaktyczny w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej w Uniwersytecie Łódzkim w 2021 roku.

6. Informacja o osiągnięciach dydaktycznych, organizacyjnych oraz popularyzujących naukę lub sztukę.

W Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego prowadziłam i prowadzę zajęcia dydaktyczne dla studentów pierwszego stopnia: Społeczności Pozaeuropejskie (wykład i konwersatorium), Etnografia Polski i Europy (wykład i konwersatorium) oraz Metody nauk społecznych z elementami logiki (konwersatorium), jak również dla studentów drugiego stopnia: Antropologia Społeczności pozaeuropejskich (wykład), Society and Nature (wykład), Antropologia ekologiczna (konwersatorium), Antropologia tożsamości: Współczesne problemy społeczności tubylczych Ameryki Południowej (konwersatorium), Antropologia przestrzeni: Antropologia lasu w perspektywie relacji międzygatunkowych (konwersatorium), Antropologia stosowana: Zarządzanie wiedzą i projektami badawczymi (zajęcia projektowe), Nowe metody w badaniach jakościowych (zajęcia projektowe współprowadzone z dr. Aleksandrą Krupą-Ławrynowicz, dr hab. Marcinem Kępińskim). Ponadto, prowadziłam zajęcia konwersatoryjne dla studentów międzynarodowych w programie Erasmus w języku angielskim i hiszpańskim: Nature and Society, Etnobotánica en Europa: temas, métodos, perspectivas, Etnobotánica: pueblos y sus plantas. Nie prowadziłam dotąd seminarium licencjackiego i nie wypromowałam w Uniwersytecie Łódzkim żadnej pracy licencjackiej. Natomiast byłam promotorem wraz z dr. Manuelem Pardo-de-Santayana pracy licencjackiej Pani Ester Iranzo Jiménez pt. *El género en la recolección de plantas silvestres comestibles en la Cómara de Alba (Salamanca)* w Universidad Autónoma de Madrid, Facultad de Ciencias (Biología), Grado de Ciencias Ambientales (czerwiec 2018 r.).

Przeprowadziłam tygodniowe wykłady gościnne w University of Gastronomic Sciences, w Pollenzo/Bra we Włoszech w ramach dwóch programów studiów magisterskich: Master Program in Food Culture and Communications (2015) oraz Master Program in "Food in the World" (2017), jak również wykłady i seminaria podczas pobytów w ramach Erasmus + w Universidad Autónoma de Madrid (2017) oraz w Uniwersytecie Uppsala (2018). Podczas pobytów zagranicznych byłam zapraszana do wygłoszenia pojedynczych wykładów i seminariów m.in. w Uniwersytecie w Kent, Wielka Brytania (2019); Universidade Federal de Santa Catarina, Brazylia (2015); Instituto Nacional de Antropología y Pensamiento Latinoamericano w Buenos Aires (2015). Ponadto, współprowadziłam kurs dla studentów studiów magisterskich pt. *Etnobiología. Aproximaciones teóricas y metodológicas en el context de la 'ciencia de los saberes'*. Universidad Nacional del Litoral, Santa Fe, Argentyna (2015).

W roku akademickiego 2019/2020 byłam opiekunem naukowym mgr Aliaksandry Shrubok (wraz z dr hab. Łukaszem Łuczajem) w programie Interdyscyplinarnych Studiów Doktoranckich „Natura-Kultura” w Instytucie Artes Liberales, Uniwersytetu Warszawskiego (doktorantka zrezygnowała z programu w roku akademickim 2020/2021). Ponadto byłam recenzentem rozprawy doktorskiej mgr Eduardo Alberto Lara Reimers, pt. *Ethnomedicinal knowledge in the states of Chiapas, Veracruz and Zacatecas, Mexico*, przygotowanej i obronionej w Faculty of Tropical AgriSciences. Czech University of Life Science w Pradze (2018). Obecnie jestem członkiem komitetu doktorskiego (*thesis committee*) mgr Olgi Belichenko w Szkole Doktorskiej Muséum National D'Histoire Naturelle w Paryżu.

Organizowałam i współorganizowałam konferencje etnobiologiczne w Polsce (dwie o zasięgu międzynarodowym i jedną krajową): 3rd Eastern European Ethnobiology Workshop, Kików, Polska (09-13.10.2013); International Ethnobiology Seminar "From historical studies to neglected fields in ethnobiology and ethnoecology" we Wrocławiu (3-4.12.2016); Seminarium etnobiologiczne „Aktualne badania, projekty, wyzwania” w IEIAK, UŁ, w Łodzi (14.12.2018). Ponadto, byłam członkiem komitetu naukowego konferencji, m.in. 7th International Congress of Ethnobotany Recife, w Brazylii (2019) i w argentyńskiej konferencji II Jornadas Argentinas de Etnobiología y Sociedad (2019).

Od 2011 r. jestem zastępcą redaktora naczelnego czasopisma *Etnobiologia Polska*, założonego przez dr hab. Łukasza Łuczaja i skierowanego do polskiego środowiska naukowego (do 2019 r. czasopismo było na liście B MNiSW). Ponadto, jestem członkiem redakcji (*editorial board*) czasopisma *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* (Lista MNiSW, 100 pkt.) oraz redaktorem tematycznym (*topic editor*) czasopisma *Forests* (Lista MNiSW, 100 pkt.).

Upowszechniałam opracowane wyniki moich badań etnograficznych i archiwalnych w postaci publikacji, wystąpień konferencyjnych, opisanych wyżej wykładów, seminariów i audycji radiowych, wywiadów udzielanych do czasopism popularno-naukowych. Jestem autorką i współautorką blisko 40 prac naukowych, w tym jednej monografii, 8 rozdziałów w tomach pod redakcją oraz 28 artykułów naukowych, w większości opublikowanych w j. angielskim w czasopismach o zasięgu międzynarodowym (po uzyskaniu stopnia doktora: 1 współautorstwo w monografii, 4 autorstwa i współautorstwa w rozdziałach w tomach pod redakcją, oraz autorstwo i współautorstwo w 20 artykułach, z których 17 ukazało się w języku angielskim). Od momentu uzyskania stopnia doktora w grudniu 2013 r. brałam czynny udział w

dziewięciu konferencjach międzynarodowych i krajowych w Europie i Ameryce Południowej.

7. Oprócz kwestii wymienionych w pkt. 1-6, wnioskodawca może podać inne informacje, ważne z jego punktu widzenia, dotyczące jego kariery zawodowej.

Od czerwca 2019 r. kieruję projektem badawczym, pt. Wiedza lokalna na temat użycia roślin leczniczych i jadalnych w Ameryce Południowej – międzykulturowe badania porównawcze (źródło finansowania NCN OPUS, nr UMO-2018/31/B/HS3/03019). W projekcie tym przyjmuję perspektywę porównawczą w badaniu relacji między ludźmi i roślinami jadalnymi oraz leczniczymi.

Ponadto, jestem w procesie tworzenia zespołu badawczego w Uniwersytecie Łódzkim, który będzie łączył podejście etnobotaniczne z antropologią środowiskową i antropologią relacyjną (w tym z etnografią wielogatunkową).

Pozycje wymienione w autoreferacie:

- Agrawal A. 1995. Dismantling the divide between indigenous and scientific knowledge. *Development and Change* 26: 413-439.
- Bartolomé L.J. 1982. *Colonias y colonizadores en Misiones*. Posadas: Instituto de Investigación Facultad de Humanidades y Ciencias Sociales, Universidad Nacional de Misiones.
- Bernholt H., Kehlenbeck K., Gebauer J., Buerkert E. 2009. Plant species richness and diversity in urban and peri-urban gardens of Niamey, Niger. *Agroforestry Systems* 77: 159-179.
- Boster J.S, Johnson J.C. 1989. A comparison of experts and novice judgments in similarity among fish. *American Anthropologist* 91(4): 866-899.
- Breuer-Moreno N. 2007. The role of medicinal plants in rural Paraguayan livelihoods reason for extensive medicinal plant use in Paraguay. *Suplemento Antropológico* 42(2): 1-159.
- Browner C.H., Ortiz de Montellano B.R, Rubel A.J. 1988. A methodology for cross-cultural ethnomedical research. *Current Anthropology* 29(5): 681-702.
- Caruso E. 2011. Co-management Redux: Anti-politics and Transformation in the Ashaninka Communal Reserve, Peru. *International Journal of Heritage Studies* 17: 608-628.
- Chase-Sardi M. 1990. Cultura Guaraní y cultura campesina: nexos apenas estudiados. *Suplemento Antropológico* 25(1): 51-84.
- Díaz-Reviriego I., González-Segura L., Fernández-Llamazares A., Howard P.L., Molina J.L., Reyes-García V. 2016. Social organization influences the exchange and species richness of medicinal plants in Amazonian homegardens. *Ecology and Society* 21(1):1
- Etkin N.L. 2006. *Edible Medicines. An Ethnopharmacology of Food*. Tuscon: The University of Arizona Press.
- Etkin N.L. 1993. Ethnopharmacologic perspectives on diet and medicine in Northern Nigeria. *Curare* 16: 207-210.
- Fernandes E.C.M, Nair P.K.R. 1986. An evaluation of the structure and functions of tropical homegardens. *Agricultural Systems* 21(4): 279-310.
- Ford R.I. 2001. Ethnobiology at a Crossroads. W: R.I. Ford (red.), *Ethnobotany at the millennium: past promise and future prospects*. Ann Arbor, Michigan: Anthropological Papers. Museum of Anthropology, University of Michigan 91, s. 1-9.
- Galindo-Leal C., Câmara I.G. 2003. Atlantic Forest Hotspot Status: An Overview. W: C. Galindo-Leal, I.G. Câmara (red.), *The Atlantic Forest of South América: biodiversity status, threats, and outlook*. Washington DC: Island Press, s. 3-11.
- Gold C.L., Clapp A. 2011. Negotiating Health and Identity: Lay Healing, Medicinal Plants, and Indigenous Healthscapes in Highland Peru. *Latin American Research Review* 46 (3): 93-111.

- Heckenberger M. 2002. Rethinking the Arawakan diaspora: hierarchy, regionality, and the Amazonian formative. W: J.D. Hill, F. Santos-Granero (red.), *Comparative Arawakan histories: rethinking language family and culture area in Amazonia*. Urbana: University of Illinois Press, s. 99-122.
- Heckler S.L. 2007. Herbalism, home gardens and hybridization. *Wöthihä medicine and cultural change. Medical Anthropology Quarterly* 21: 41-63.
- Ingold T. 2011. *Being Alive: Essays on Movement Knowledge and Description*. Abingdon and New York: Routledge.
- Johns T. 1990. *With bitter herbs they shall eat it: Chemical ecology and the origins of human diet and medicine*. Tucson: University of Arizona Press.
- Kujawska M., Łuczaj Ł. 2015. Wild edible plants used by the Polish community in Misiones. Argentina. *Human Ecology* 43(6): 855-869.
- Kumar B.M., Nair P.K.R. 2004. The enigma of tropical homegardens. *Agroforestry Systems*, 61: 135-152.
- Lenaerts M. 2006. Substances, Relationships and the Omnipresence of the Body: An Overview of Ashéninka Ethnomedicine (Western Amazonia). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 2: 49.
- Luziatelli G., Sørensen M., Theilade I., Mølgard P. 2010. Asháninka medicinal plants: A case study from the native community of Bajo Quimiriki, Junín, Peru. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 6:21.
- Marco A., Dutoit T., Deschamps-Cottin D., Mauffrey J.F., Vennetier M., Bertaudière-Montes V. 2008. Gardens in urbanizing rural areas reveal an unexpected floral diversity related to housing density. *Comptes Rendus Biologies* 331: 452-465.
- McCallum C. 1996. The body that knows: From Cashinahua epistemology to a medical anthropology of lowland South America. *Medical Anthropology Quarterly* 10(3): 347-372.
- Medin D.L., Lynch E.B., Coley J.D. 1997. Categorization and reasoning among tree experts: do all roads lead to Rome? *Cognitive Psychology* 32: 49-96.
- Messer E. 1987. The hot and cold in Mesoamerican indigenous and Hispanicized thought. *Social Science & Medicine* 25 (4): 339-346.
- Moerman D.E. 1994. North American food and drug plants, W: N.L. Etkin (red.), *Eating on the wild side*. Tucson: The University of Arizona Press, s. 166-181.
- Montagnini F. 2006. Homegardens of Mesoamerica: biodiversity, food security, and nutrient management. W: B.M. Kumar, P.K.P. Nair (red.), *Tropical homegardens: A time tested example of sustainable agroforestry*. The Netherlands: Springer, s. 61-84.
- Nolan J. 2002. Wild plant classification in little Dixie: Variation in a regional culture. *Journal of Ecological Anthropology* 6 (1): 69-81.
- Ogden L.A., Hall B., Tanita K. 2013. Animals, plants, people, and things. A review of multispecies ethnography. *Environment and Society: Advances in Research* 4: 5-24.
- Paluch A. 1984. *Świat roślin w tradycyjnych praktykach leczniczych wsi polskiej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Paluch A. 1991. Choroby, zioła, znachorzy. Namysłów: Drukmasz.
- Pirker H., Haselmair R., Kuhn E., Schunko C., Vogl C.R. 2012. Transformation of traditional knowledge of medicinal plants: the case of Tyroleans (Austria) who migrated to Australia, Brazil and Peru. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine* 8:44.
- Poot-Pool W.S., van der Wal H., Flores-Guido S., Pat-Fernández J.M., Esparza-Olguín L. 2015. Home garden agrobiodiversity differentiates along a rural – peri-urban gradient in Campeche, Mexico. *Economic Botany* 69: 203-217.
- Seeger A., da Matta R., Viveiros de Castro E. 1979. A construção da pessoa nas sociedades indígenas Brasileiras. *Antropologia* 32: 2-19.
- Service E.H., Service H.J. 1954. *Tobatí – Paraguayan Town*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sosnowska J., Kujawska M. 2014. All useful plants have not only identities, but stories: the mythical origins of the peach palm (*Bactris gasipaes* Kunth) according to the Peruvian Asháninka. *TRAMES-Journal of the Humanities and Social Sciences* 18(68/63), 2: 173-195.
- Söukand R., Kalle R. 2010. Herbal landscape: the perception of the landscape as a source of medicinal plants. *TRAMES-Journal of the Humanities and Social Sciences* 14 (64/59): 207-226.

- Stepp R.J. 2005. Advances in Ethnobiological Field Methods. *Field Methods* 17(3): 211-217.
- Spittal S. 1938. *Lecznictwo ludowe w Założcach i okolicy*. Tarnopol: Polskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk.
- Tola F. 2005. Personas corporizadas, multiplicidades y extensiones: un acercamiento a las nociones de cuerpo y persona entre los toba (qom) del Chaco argentino. *Revista Colombiana de Antrpologia* 41: 107-134.
- Torres V.E. 2014. Paraguayos en Argentina: Propensión a emigrar y características sociodemográficas (2001-2010). *Folia Histórica del Nordeste* 22: 89-114.
- Udziela S. 1931. Rośliny w wierzeniach ludu krakowskiego. *Lud* 30: 36-75.
- Varese S. 2006. Sal de los cerros. Lima: Fondo Editorial del Congreso del Perú.
- Vilaça A. 2005. Chronically unstable bodies: Reflections on Amazonian corporalities. *Journal of the Royal Anthropological Institute* 11(3): 445-464.
- WinklerPrins A.M.G.A. 2002. House-lot gardens in Santarém, Pará, Brazil: Linking rural with urban. *Urban Ecosystems* 6: 43-65.

15.12.2020 (M. Kijarska)